

Hva skjer med helsearkivene i Norge?

Michael 2018; 15: 240–5.

I Tynset kommune i Østerdalen, nord i Hedmark fylke, bygges for tiden det som blir Norges og muligens Nord-Europas første arkivinstitusjon utelukkende viet digitalt og papirbasert arkivmateriale fra helsesektoren. Bygget skal stå ferdig i 2019 som Norsk helsearkiv, en selvstendig institusjon i det norske arkivverket. I tilknytning til etableringen er det opprettet etter- og videreutdanning i fagfeltet Arkiv- og samlingsforvaltning særlig for studenter og kandidater til stillinger i NHA fra Tynset og resten av Fjellregionen. Emnene i studiet er hentet fra bachelorstudiet med samme navn ved NTNU, Fakultet for utdannings- og samfunnsvitenskap.

Utredningen av spørsmålet om hva samfunnet skal gjøre med det omfattende arkivmaterialet fra helsesektoren og særlig fra spesialisthelsetjenestene, har vært en gjenganger i norsk offentlig ordskilde i flere tiår. Helsearkivene er viktige i mange sammenhenger. De er grunnlag for medisinhistorisk forskning og kunnskapsutvikling. De er kilder til informasjon om viktige deler av norsk samfunnsliv og politikk. Og de er grunnleggende som dokumentasjon av virksomhetenes handlinger og forpliktelser og enkeltmenneskers rettigheter.

Utviklingen frem mot Norsk helsearkiv og av et nytt og i nordisk sammenheng genuint studietilbud på NTNU og Tynset begynte for alvor i 2004, femten år før selve bygget faktisk skal stå ferdig.

Bakgrunn

I januar 2002 overtok den norske stat sykehusene i Norge. Staten fikk med det et overordnet ansvar for spesialisthelsetjenestene og også eieransvar for de offentlige virksomhetene som inngikk i disse tjenestene. Virksomhetene ble organisert som foretak som igjen skulle regnes som offentlige organer i

arkivlovens forstand. Det betød at arkivloven med forskrifter også skulle gjelde for helseforetakene (1).

Arkivene i sektoren var i stor utstrekning ennå oppbevart av og ved de respektive institusjonene, og bare små mengder var overført til offentlige depotinstitusjoner. Arkivverket – Riksarkivet, statsarkivene og Samisk arkiv – var på ingen måte dimensjonert for å motta, oppbevare de store mengdene med arkiver som nå var kommet inn under statlig eieransvar. Det ble derfor nødvendig å utrede hvordan arkivene fra sykehusene skulle oppbevares og behandles for fremtiden og hva som måtte bevares, hva som *kunne* kasseres og hva som *skulle* kasseres.

«Siste stopp» – Depot for helsearkivene

En ekspertgruppe ledet av daværende avdelingsdirektør i Riksarkivet, Ivar Fønnes, ble etablert sent i 2004 for å forestå utredningen om de norske helsearkivenes videre skjebne. I 2006 fremla gruppen sin innstilling om Norsk helsearkiv – «siste stopp for pasientjournalene» (2).

Ekspertgruppen anbefalte i utredningen at det måtte opprettes en ny og spesialisert arkivinstitusjon for arkivene fra spesialisthelsetjenesten. Tyve år frem i tid, rundt 2025, ville det være aktuelt å oppbevare 25-27 000 hyllemeter med dokumenter fra spesialhelsetjenestene for lang eller evig tid, som dokumentasjon og forskningsunderlag. Arkivinstitusjonen som skulle etableres, måtte derfor ha solid magasinkapasitet.

Nå pågikk dette utredningsarbeidet også i en periode da digitalisering i økende grad var vokst frem som et allment samfunns mål og virkemiddel for effektivisering og besparelser og for å sikre demokratisk deltagelse. Samme år som ekspertutvalget fremla sin innstilling om helsearkivene, presenterte også regjeringen sin strategi for en ny digital offentlighet og for å bygge digitale allmenninger (3).

Regjeringens fokus på styrket digitalisering ble også innfanget av ekspertgruppen til Fønnes. Utvalget anbefalte å digitalisere helsearkivene for deretter å kassere en stor andel av de analoge originalene. «Digitalisering for kassasjon» og det ensbetydende «konvertering og destruksjon» ble utover i det neste tiåret, og særlig fra 2010, et viktig og tidvis omdiskutert element i norsk arkivpolitikk (4). Et av fundamentene for denne politikken fantes nettopp i oppfølgingen av utredningen om Norsk helsearkiv.

I debatten etter at Fønnes-utvalgets utredning var fremlagt, kom også et annet sentralt trekk i norsk arkivpolitikk til syne – distrikts- og regionalpolitikken. De åtte statsarkivene som sammen med Riksarkivet og Samisk arkiv inngikk i Arkivverket, var fordelt over hele landet, fra Kristiansand i sør til Tromsø i nord med geografisk bestemt ansvar for arkivmateriale fra staten

i hver sine regioner. Men hvor skulle så Norsk helsearkiv ligge, så lenge det ikke var aktuelt å gjøre plass i Riksarkivets egne lokaler ved Sognsvann i Oslo?

Riksarkivaren ønsket å utnytte kapasiteten i ubåtbunkerer DORA I i Trondheim, hvor også statsarkivet i byen lå. Andre sterke lokalmiljøer meldte seg imidlertid også på i kampen, og en aktiv lobbyvirksomhet kom til å utfolde seg i flere år. Lokaliseringsdebatten kom til å pågå frem til 2009. De sterkeste kandidatene foruten Trondheim, ble etter hvert Tynset og Raufoss. Kampen dreide seg også om mange statlige faste og gode arbeidsplasser.

Innad i Stoltenberg II-regjeringen var det store motsetninger knyttet til lokaliseringsspørsmålet. Konflikten var såpass skjerpet at beslutningsansvaret ble flyttet fra Helsedepartementet, som skulle finansiere byggingen, og til Regjeringsutvalget som besto av partilederne i de tre regjeringspartiene. På Tynset var det Senterpartiets folk som i sin tid hadde lansert ideen om å få Norsk helsearkiv dit, opprinnelig som en viktig brikke i arbeidet med å utvikle sentrumsfunksjonene i bygda.

Da saken kom opp til behandling i regjeringsutvalget, var det Bersvend Salbu fra SV som var ordfører på Tynset. Til tross for at Arbeiderpartiet nok hellet i retning av det gamle industritettstedet Raufoss som var i endring og trengte nye arbeidsplasser, ble det Tynset som med regjeringens beslutning i 2009 gikk av med seieren i lokaliseringstriden.

Sentraldepot for Arkivverket

Underveis i prosessen bestemte regjeringen og Kulturdepartementet seg også for å utrede hele depotproblematikken i Arkivverket. Tradisjonelt hadde man bygd ut magasinene i de enkelte institusjonene i Arkivverket når behovet for mer plass var blitt påtrengende nok. Det økte avleveringsetterslepet fra de statlige virksomhetene i hele landet satte imidlertid Arkivverkets samlede og fremtidige magasinkapasitet under press. Kapasiteten i statsarkivene og Riksarkivet var ujevnt fordelt, og flere av institusjonene så ut til få markant behov for mer magasinplass. Kapasiteten måtte økes med over 90 000 hyllemeter (5).

Konklusjonen på utredningen ble at myndighetene for fremtiden ønsket å satse på en nasjonal løsning. Istedenfor å bygge ut regionalt, ønsket de nå å etablere et Arkivverkets sentraldepot som skulle kunne ta imot dokumenter fra hele landet for langtidsoppbevaring. Det medførte også en løsrivelse fra prinsippet om at arkivene skulle bli oppbevart i den region eller det område de var skapt i, eller hadde tilhørighet til. Dette var i en viss grad et nytt prinsipp i norsk arkivpolitikk. En av forutsetningene var igjen fremveksten av digitale løsninger og muligheten for digitalisering med etterfølgende kassering av papirarkivene.

En ny lokaliseringsdebatt var i emning, men ble avsluttet ganske raskt. Regjeringen besluttet tidlig høsten 2011 at sentraldepotet for Arkivverket skulle samlokaliseres med Norsk helsearkiv under egen ledelse. På den måten ville man kunne nøye seg med ett større byggeprosjekt. Tynset kom til å bli tilført omkring hundre nye statlige arbeidsplasser.

Utdanningstilbud i arkiv- og samlingsforvaltning

De som satt med ansvaret for etableringen av de to nye arkivinstitusjonene, så snart at det kunne bli vanskelig å rekruttere tilstrekkelig arkivfaglig kompetente medarbeidere. Tilbudet av arkivutdanning på akademisk nivå i Norge har tradisjonelt vært sterkt begrenset, delvis i motsetning til hva som har vært tilfelle for kunnskapsfeltene bibliotek og museum. Som en følge av dette hadde Riksarkivet siden John Herstads tid sist på 1900-tallet selv vært involvert i og bestyrt flere av de aktuelle utdanningstilbudene, som alle også befant seg i Oslo-regionen. Riksarkivaren hadde i nær 20 år samarbeidet med Institutt for kulturstudiet (IKS) og så Institutt for kulturstudier og orientalske språk (IKOS) ved Universitetet i Oslo om et utdanningstilbud i arkivkunnskap for universitetets studenter. Etter studiereformen i 2003 hadde Riksarkivaren og IKOS også drevet et etter- og videreutdanningstilbud i arkivkunnskap i samarbeid.

Lederen av prosjektorganisasjonen for Norsk helsearkiv, Tom Kolvig, begynte tidlig i prosessen å orientere seg mot mulige samarbeidspartnere i universitets- og høyskolesektoren. Visjonen var at alle medarbeidere på alle nivåer i Helsearkivet skulle ha arkivfaglig grunnkompetanse. Våren 2012 ble Høgskolen i Sør-Trøndelag (HiST) kontaktet av Helsearkivet og Arkivverket med sikte på å undersøke om HiST kunne ta ansvar for å utvikle nødvendige utdanningstilbud for Tynset-regionen. HiST igangsatte et internt utredningsarbeid om saken. Det munnet ut i et forslag om etablering av bachelorutdanning i arkiv og samlingsforvaltning som ramme for utvikling av et arkivfaglig etter- og videreutdanningstilbud på Tynset.

Bachelorutdanningen i seg selv ble bygd opp med tre komponenter: Arkivvitenskap, museologi og museumskunnskap, og IKT. Integrasjonen av disse tre fagfeltene i ett studium var unik i nordisk sammenheng.

Komplikasjoner

Like før Stoltenberg II-regjeringen gikk av i 2013, bevilget den penger til oppstart av byggeprosjektet på Tynset. Den nye regjeringen, Erna Solbergs såkalte blå-blå regjeringskoalisjon mellom Høyre og Fremskrittspartiet, trakk imidlertid saken tilbake tidlig etter sin tiltredelse. En forklaring var at kostnadsoverslagene for byggeprosjektet på Tynset måtte kvalitetssikres og ut-

giftsnivået reduseres. Et annet moment lå i den nye regjeringens program for besparelser og effektivisering i offentlig sektor. Arkivpolitikken tidligere primat – den nasjonalt og regionalt samlende bevaring av kilder til kultur, lokal forankring og forskning – ble i stor grad erstattet av en New Public Management-politikk i en ny og mer hardhendt tapning enn tidligere tiårs.

Etter at prosessen var gjennomført, ble hele byggesaken i Tynset nedskalert. Planene om å etablere sentraldepot for Arkivverket ble nå, i hvert fall inntil videre, satt på vent.

Digitalisering med etterfølgende kassasjon av det digitaliserte arkivet var kommet inn som et nytt mål i norsk arkivpolitikk. Det skulle bidra til å redusere behovet for magasinplass til oppbevaring av papirarkiver. Det ble også etablert en avtale med Nasjonalbiblioteket om å oppbevare store mengder dokumenter i deres nye fjellhall i Mo i Rana. Avtalen skulle også omfatte de dokumentene som tidligere var planlagt plassert på Tynset.

Ny løsning for utdanning og bygging på Tynset

I statsbudsjettet høsten 2015 kom så bevilgningen til å opprette bachelorutdanning i arkiv og samlingsforvaltning ved 2015 Høgskolen i Sør-Trøndelag. Da var imidlertid kravet om å sette i gang et utdanningstilbud på Tynset tatt ut. Departementet ville komme tilbake til saken når det var klart for å begynne å bygge på Tynset, hvilket man altså fortsatt planla.

For å kunne starte en bachelorutdanning (BA) i arkiv og samlingsforvaltning på et kvalitativt tilfredsstillende nivå, var HiST avhengig av å kunne bygge opp et fagmiljø med kompetanse på feltet. Denne oppbyggingen startet i 2016, og fortsetter i dag to år etter i regi av NTNU og Institutt for lærerutdanning.

Høsten 2016 ble de første 45 studentene tatt opp på det ordinære BA studiet. To Phd- stipendiater ble tilsatt innen rammen av programmet og med arkivvitenskapelige forskningsprosjekter og med sikte på å bygge forskningskompetanse. Høsten 2017 ble ca. 40 studenter tatt opp til BA-programmet, og høsten 2018 blir ca. 45 nye studenter tatt opp. BA-programmet kjører da i fullt løp.

I løpet av sommeren 2017 ble det så klart at Kulturdepartementet i en egen bevilgning tildelte NTNU penger til å gjennomføre det planlagte undervisningsopplegget på Tynset for potensielle søkere til stillingene i Norsk helsearkiv.

Våren 2018 ble de første undervisningssamlingene holdt på Tynset. NTNU hadde da gitt opptak til drøyt 60 studenter på det første av i alt tre emner i Arkiv- og samlingsforvaltning. Studentene kom stort sett fra Tynset og Fjellregionen.

Og i 2019 skal altså nybygget på Tynset være ferdig.

Etterord

Historikeren J. Andrew Mendelsohn har påpekt at medisinsk forskning har et gjennomgripende preg av «bibliotekforskning» som igjen er empirisk og arkivrettet i sin natur:

Between observing and knowing stood a library. It was not only a library of books and articles – of investigations and classifications, results and conclusions. It was a vast library of what we might call data, of description in the form of cases. And, more than a record of observations, readings and rereadings ad infinitum as well as unread cases waiting, in fairy-tale like sleep, to be awakened.

[...]

Medicine, maker of some of our most powerful ideals and practices of firsthand scientific experience – of «autopsy» (from autopsy, «I see») and uncompromising «clinical» observation (from kline, «bed» as in bedside) – was through that same activity a vast engine of secondhand experience of uncertain meaning and relevance, a written second nature of cases.

Ferdig etablert vil Norsk helsearkiv kunne bli en betydelig og mulig ruvende arkivinstitusjon i Norge og internasjonalt for medisinhistorisk kunnskap og forståelse, for forskning knyttet til spørsmål om menneskers liv og helse, og for forskning om hvordan arkiv strukturer og kontekstualiserer vår forståelse av nettopp liv og helse.

Litteratur

1. Lov om helseforetak § 5.
2. Helse- og omsorgsdepartementet. NOU 2006:5 *Norsk helsearkiv – siste stopp for pasientjournalene. Om arkivdepot for spesialisthelsetjenesten.*
3. St.m. 17 (2006-2007) *Eit informasjonssamfunn for alle. «IKT-meldingen».*
4. Jenssen LC. *Arkivforskning i Norge.* Norsk Arkivforum, Arkivarforeningen 2016. 101ff.
5. Kulturdepartementet. Meld. St. 7 (2012-2013) *Arkiv, s 78. «Arkivmeldingen»*
6. Mendelsohn JA. *Empiricism in the Library: Medicine's Case Histories. I: Daston L. (ed.): Sciences in the Archives. Pasts, Presents, Futures.* Chicago/London: The University of Chicago Press, 2017.

Svein Carstens

professor

Program for arkiv- og samlingsforvaltning Samfunnsfagseksjonen,

Institutt for lærerutdanning NTNU

svein.carstens@ntnu.no

Lars Christian Jenssen

førsteamanuensis

Program for arkiv- og samlingsforvaltning Samfunnsfagseksjonen,

Institutt for lærerutdanning NTNU

lars.c.jenssen@ntnu.no